

Секция 1. БЕЛАРУСЬ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИИ: ЛИЧНОСТЬ, ОБЩЕСТВО, ГОСУДАРСТВО

ПАЛІТЫКА БЕЛАРУСІЗАЦЫІ І ЯЕ ЎПЛЫЎ НА РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ Ў 1929–1933 ГГ.

*М. К. Альховік,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт кафедры філасофіі і паліталогіі
УА «Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт»*

Галоўны прынцып савецкай нацыянальнай палітыкі – права нацыі на палітычнае самавызначэнне ажно да аддзялення і ўтварэння самастойных дзяржаў – не выключай магчымасці добраахвотнага аб'яднання нацыі, стварэння абласной (тэрытарыяльнай) аўтаноміі. Ён ацэньваўся з пункту гледжання класавай барацьбы і падпарадкоўваўся, як адзначаў І. В. Сталін у рабоце «Марксізм і нацыянальнае пытанне» (1913 г.), «праву рабочага класа, які прыйшоў да ўлады, на ўмацаванне сваёй улады, ... на сваю дыктатуру» [25, с. 15]. Пад нацыяй разумелася агульнасць людзей, якая гістарычна склалася і валодала агульнасцю мовы, тэрыторыі, эканамічнага жыцця, псіхічнага складу, культуры [26, с. 6–8]. Упершыню тэрмін «сацыялістычная нацыя» згадваецца ў рабоце У. І. Леніна «Вынікі дыскусіі пра самавызначэнне» (1916 г.): «працоўныя масы, якія вызваляюцца ад ярма буржуазіі, усімі сіламі пацягнуцца да саюза і зліцця з вялікімі і перадавымі сацыялістычнымі нацыямі» [9, с. 149].

Савецкая ўлада дэкларавала будаўніцтва сацыялістычнай (пралетарскай) культуры – інтэрнацыянальнай культуры рабочага класа, бядняцка-серадняцкага сялянства і працоўнай інтэлігенцыі, якая грунтавалася на рэвалюцыйна-дэмакратычных элементах традыцыйнай народнай культуры (культурнай спадчыне мінулага) і адмаўляла «буржуазна-феадальную» культуру. У. І. Ленін у «Крытычных замечках па нацыянальным пытанні» (1913 г.) зазначаў: «Ёсць дзве нацыі ў кожнай сучаснай нацыі – скажам мы ўсім нацыянал-сацыялам. Ёсць дзве нацыянальныя культуры ў кожнай нацыянальнай культуры. Ёсць велікаруская культура Пурышкевічаў, Гучковых і Струвэ, – але ёсць таксама велікаруская культура, што характарызуецца імёнамі Чарнышэўскага і Пляханава. Ёсць такія ж дзве культуры ва ўкраінстве, як і ў Германіі, Францыі, Англіі, у яўрэяў і г. д.» [9, с. 35].

З першай паловы 1920-х гг. магістральным напрамкам нацыянальнай палітыкі ў БССР з'яўлялася беларусізацыя, якая заключалася ў абслугоўванні тытульнага насельніцтва на роднай мове, будаўніцтве беларускай пралетарскай культуры, вылучэнні беларусаў на адказныя і кіраўнічыя пасады, узмацненні нацыянальнай самасвядомасці і забеспячэнні колькаснай перавагі беларусаў у складзе пралетарыяту і інтэлігенцыі [10, с. 27]. Яна была накіравана на пераадоленне наступстваў русіфікацыі, трансфармацыю «буржуазнай» нацыі ў «сацыялістычную» і разглядалася ў якасці неабходнай умовы дыктатуры пралетарыяту, эканамічнага і культурнага ўздыму, умацавання дзяржаўнай граніцы, узмацнення прасавецкіх сімпатый за мяжой і недапушчэння выхаду БССР са складу СССР [15, арк. 23–24].

Іншыя ўяўленні аб беларусізацыі мела частка партыйна-савецкіх дзеячаў і прадстаўнікоў беспартыйнай інтэлігенцыі, якія разглядалі беларусізацыю як важны этап нацыянальнага адраджэння, сродак узмацнення нацыянальнай свядомасці, палітычнай актыўнасці і самаарганізацыі беларусаў. Ідэйна-палітычныя ўяўленні гэтага асяроддзя грунтаваліся на неабходнасці культурнага адасаблення і гаспадарчай аўтаноміі беларускіх земляў (на аснове НЭПа), пераводу інстытутаў улады і кіравання, навучальных устаноў і друку на беларускую мову, папулярызацыі нацыянальнай ідэалогіі, гісторыка-культурнай спадчыны, вызначэння межаў БССР у адпаведнасці з арэалам пражывання беларусаў. Рэалізацыя дадзенай стратэгіі стварала ўмовы для суверэнізацыі БССР і з'яўлення нацыянальнай дзяржавы як неабходнага суб'екту мадэрнізацыі [4, с. 28, 32; 28, с. 35].

Адначасова ў БССР існавала група прыхільнікаў асіміляцыі нярускага насельніцтва і праціўнікаў стварэння дзяржаўных інстытутаў і адзінак па нацыянальнай прыкмеце («расійскіх вялікадзяржаўных шавіністаў»). Яе прадстаўнікі выступалі пад лозунгам «адзінай і непадзельнай Расіі» (альбо прыкрываліся пралетарскім інтэрнацыяналізмам), адмаўлялі існаванне беларускай савецкай дзяржаўнасці, беларускага пралетарыяту і беларусаў як нацыі, аспрэчвалі неабходнасць падтрымкі беларускай мовы і культуры як штучных [24, с. 23].

У адпаведнасці з пастановамі ЦК ЛКСМБ «Аб правядзенні трохмесячнага беларускай пралетарскай культуры» (снежань 1929 г.), ЦК КП(б)Б «Аб нацыянальным пытанні» (20–25 кастрычніка 1930 г.), «Аб мерапрыемствах па ўзмацненні беларусізацыі» (красавік 1931 г.), Сакратарыята ЦК КП(б)Б «Аб месячніку

правядзення беларусізацыі» (ліпень 1931 г.), Нацыянальнай камісіі ЦВК БССР «Аб практычным ажыццяўленні нацпалітыкі ў г. Воршы» (жнівень 1931 г.), ЦК і ЦКК КП(б)Б «Аб узмацненні барацьбы з ухіламі ў нацыянальным пытанні» (21 снежня 1931 г.), Бюро ЦК ЛКСМБ «Аб задачах ЛКСМБ» (25 студзеня 1932 г.) і інш. галоўным інструментам беларусізацыі сталі палітыка-ідэалагічныя і культурна-масавыя кампаніі і мерапрыемствы: сацыялістычныя саборніцтвы і ўдарніцтвы па ўжыванні беларускай мовы, рабоце з беларускай кнігай, палітбаі і палітдні па нацыянальным пытанні, месячнікі друку [27, с. 268; 23], месячнікі нацыянальнай палітыкі, падчас якіх ствараліся гарадскія і раённыя штабы беларусізацыі, тройкі, брыгады, праверачныя камісіі, якія вызначалі стан каранізацыі і абслугоўвання насельніцтва на роднай мове і г.д. [29, с. 32].

Узмацненне прэстыжнасці і павелічэнне сацыяльных функцый беларускай мовы было немагчыма без прыстасавання дзяржаўнага апарату да яе выкарыстання. І.В. Сталін сцвярджаў, што, у адрозненне ад культуры, мова з'яўляецца агульнанароднай, надкласавай і змяняецца на працягу вялікіх адрэзкаў часу [25, с. 5]. У адпаведнасці з ідэалогіяй марксізму і афіцыйнымі савецкімі дакументамі роднай мовай лічылася найбольш зразумелая і даступная чалавеку размоўная мова, якую ён ужываў у побыце, у размовах з бліжэйшым акружэннем. Падмена роднай мовы мовай нацыянальнасці альбо мовай продкаў лічылася ўхілам ад «ленінскай нацыянальнай палітыкі». Да снежня 1933 г. у мэтах пераадолення наступстваў русіфікацыі вялікая частка дзяржаўных работнікаў, прадстаўнікоў інтэлігенцыі БССР і УССР атаясамлялі родную мову чалавека з мовай яго нацыянальнасці [20, с. 124, 204, 238].

У сувязі з колькаснай перавагай беларусаў пераважнай для зносін дзяржаўных устаноў, грамадскіх арганізацый была выбрана беларуская мова. Дзяржаўным служачым, членам КП(б)Б, ЛКСМБ, кааператываў і г.д. прапаноўвалася карыстацца беларускай мовай у справаходстве, падчас публічных мерапрыемстваў, у размовах паміж сабой і з насельніцтвам, ведаць беларускую літаратуру, культуру, гісторыю і эканоміку БССР, гісторыю КП(б)Б і ЛКСМБ, улічваць умовы БССР, традыцыі і побыт беларусаў, разумець сутнасць нацыянальнай палітыкі, рэагаваць на нацыянальныя канфлікты, выступленні супраць БССР, беларускай мовы і культуры. Пераводу на беларускую мову падлягалі практычна ўсе дзяржаўныя інстытуты і грамадскія арганізацыі, у т. л. транспарт, ваенкаматы, вайсковыя шпіталі, беларускія аддзяленні выдавецтваў, банкаў і навучальных устаноў РСФСР, не выключаючы работнікаў з іншых рэспублік СССР. У Натарыяльнай інструкцыі Народнага камісарыята юстыцыі БССР 1932 г. беларуская мова вызначалася адзінай мовай справаходства натарыяльных кантор і народных судаў (акрамя нацыянальных). На беларускай мове выпускаліся дакументы масавага характару, бланкі, абвесткі, штампы, пячаткі, вывешваліся шыльды і надпісы [21, с. 4; 1, арк. 68].

Праверкі нацыянальнай работы канца 1920-х – пачатку 1930-х гг. выявілі, што беларусізацыя ахапіла дакументазварот, рэгістратуру, выпіску і выданне газет, чытанне дакладаў і справаздач, афармленне шыльдаў і г.д. Падчас спрэчак на сходах і пасяджэннях, у прыватных гутарках і рабоце з наведвальнікамі большасць работнікаў пераходзіла на рускую мову. Так, у Слуцкім раёне дакументацыя вялася на беларускай мове, але толькі чвэрць супрацоўнікаў ужывала яе ў вуснай форме [19, арк. 70].

У 1930 г. у мэтах павышэння эфектыўнасці нацыянальнай работы былі створаны гарадскія і раённыя нацыянальныя камісіі, аднак паслядоўная і сістэмная работа камісій, органаў улады і кіравання ў галіне вырашэння нацыянальнага пытання адсутнічала. Замест выпрацоўкі комплекснай праграмы нацыянальнага будаўніцтва і сістэматычнага кантролю за яе ажыццяўленнем улады БССР зрабілі стаўку на вышэйадзначаныя эпизадныя кампаніі і мерапрыемствы. Нацыянальныя камісіі сутыкнуліся з фактамі ігнаравання, фармальнага стаўлення да нацыянальнай палітыкі, адсутнасцю фінансавання і г.д. [18, арк. 13–15].

Ва ўсіх установах адукацыі і выхавання беларуская мова выкладалася ў якасці вучэбнага прадмета незалежна ад паходжання навучэнцаў [12, арк. 86]. Калі ў 1919 г. беларускія школы складалі 8 %, у 1921 г. – 21,5 %, у 1927/1928–1933/1934 нав.г. іх доля вагалася ў межах 90 %. Да 1922 г. каля 20 % чатырохгодкаў былі пераведзены на беларускую мову, у 1924/1925 нав.г. – 28,4 %, у 1925/1926 нав.г. – 79,6 %, у 1926/1927 нав. г. – 85,3 %, у 1928/1929 – 93,78 %. У 1924/1925 нав.г. беларускія НСШ складалі 1,6 %, у 1925/1926 нав.г. – 43,7 %, у 1926/1927 нав. г. – 66,6 %, у 1928/1929 нав.г. – 75 %, 1930/1931 нав.г. – 73 % [3, с. 111; 5, с. 639]. Улады імкнуліся перайсці ад колькасных паказчыкаў беларусізацыі школ да якасных. Была спынена практыка выкарыстання рускай і ўкраінскай моў у вучэбным працэсе і пазакласнай рабоце беларускіх школ, адмоў настаўнікаў ад выкладання на беларускай мове.

Да 1928 г. на беларускую мову былі пераведзены педагагічныя тэхнікумы і курсы. У 1925/1926 нав. г. беларусізацыя БДУ склала 14 %, 1926/1927 – 31 %, у 1927/1928 – 42,8 %, у 1930/1931 нав. г. педагагічнага факультэта БДУ – звыш 90 %, іншых факультэтаў БДУ – 75–80 %, рабфака БДУ – 100 %. У 1926/1927 нав. г. беларусізацыя ВНУ, ССНУ і ВТНУ дасягнула адзнакі 40 %, 1930/1931 нав. г. – 50–60 % [6, с. 16, 66]. Ва ўмовах беларусізацыі і культурнай рэвалюцыі назіралася ўзмацненне попыту і прыкметны рост тыражоў беларускай друкаванай прадукцыі. У 1932 г. па-беларуску выдавалася 27 з 30 часопісаў, у 1933 г. – 259 з 293 газет, кніжная прадукцыя на беларускай мове склала каля 90 % [2, с. 111; 22, с. 64–66; 8, с. 27–31].

Прадстаўнікі тытульнай нацыі атрымалі права на палітычнае дамінаванне, павялічваюся лік беларусаў у органах улады і кіравання, у асяроддзі інтэлігенцыі, у прадстаўніцтвах устаноў і арганізацый РСФСР у БССР. У кастрычніку 1930 г. пленум ЦК КП(б)Б прызнаў «застойныя» тэндэнцыі ў вылучэнні беларусаў на адказныя і кіраўнічыя пасады, бо галоўная ўвага надавалася «ідэалагічнай вытрыманасці» і сацыяльнаму паходжанню работнікаў [13, арк. 13].

У мэтах укаранення беларускай мовы ў паўсядзённае жыццё індустрыяльных цэнтраў і ўцягнення рабочых у будаўніцтва беларускай пралетарскай культуры адбывалася навучанне і папулярызацыя «беларускай мовы, быту, культуры» сярод гараджан. Улады ўказвалі на неабходнасць дыферэнцыяванага падыходу да рабочых з пункту гледжання нацыянальнасці, ведаў і гатоўнасці ўжываць беларускую мову, патрабавалі, каб яе вывучэнне і ўжыванне з'яўлялася свядомым і добраахвотным актам [4, с. 97–99].

Да 1932 г. справаводства і культурна-масавая работа на прадпрыемствах былі ў асноўным пераведзены на беларускую мову. Руская мова дамінавала ў штодзённых зносінах прафесійных работнікаў, падчас нарад і пасяджэнняў [7, арк. 50; 11, арк. 54]. Павелічэнне ліку беларусаў у складзе гараджан было абумоўлена не толькі масавай міграцыяй сельскіх жыхароў, але і пераменамі ў нацыянальным самавызначэнні асобных пралетарыяў, якія ў 1926–1927 гг. запісаліся рускімі [16, арк. 189–190; 17, арк. 45].

Савецкая ўлада надавала перавагу развіццю беларускай савецкай культуры, аб чым сведчыла стварэнне беларускага аддзялення Цэнтральнага кіраўніцтва Дзяржаўнага аб'яднання музычных, эстрадных і цыркавых прадпрыемстваў (1930 г.), рэарганізацыя Тэатра рускай музычнай камедыі ў Тэатр музычнай камедыі БССР (1932 г.), адкрыццё Беларускай студыі пры Цэнтральным тэатральным вучылішчы ў Ленінградзе (1933 г.), прыкметны рост фонду кінакарцін на беларускай мове ў распараджэнні Белдзяржкіно і інш. [14, арк. 111].

Такім чынам, у пачатку 1920-х гг. – пачатку 1930-х гг. у БССР магістральным напрамкам нацыянальнага будаўніцтва з'яўлялася беларусізацыя, накіраваная на забеспячэнне дамінуючага становішча беларускай мовы, беларускай сацыялістычнай культуры і беларускага пралетарыяту ў БССР. Палітыка беларусізацыі аказала станоўчае ўздзеянне на нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў Беларускай ССР.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. – Ф. 126. – Воп. 1. – Спр. 8.
2. БССР, 1922–1932. – Мінск : Упр. народн. хоз. учета БССР, 1933. – 146 с.
3. Вальфсон, С. Я. Аб пралетарскім інтэрнацыяналізме ў нацыянальна-каланіяльным пытанні / С. Я. Вальфсон, І. М. Льюшын. – Менск : БАН, 1935. – 145 с.
4. Гаруновіч, А. Супроць нацыянал-дэмакратызму і шавінізмаў розных колераў / А. Гаруновіч. – Менск : Белдзяржвяд, 1930. – 101 с.
5. Дзесяты ўсебеларускі зезд Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў. Стэн. спр. – Менск : выданне ЦВК БССР, 1931. – 760 с.
6. Дзесяць год Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту, 1921 – 11/VII – 1931 : 36. арт. – Менск : Выд. ўрад. каміс. па святкаванні 10-годзьдзя выш. шк. ў БССР, 1931. – 83 с.
7. Дзяржаўны архіў грам. аб'яднанняў Магілёўскай вобл. – Ф. 5. – Воп. 1а. – Спр. 313.
8. Друк Беларускай ССР: 1918–1965 гг. – Мінск : Кніж. палата БССР, 1967. – 91 с.
9. Ленин, В.И. Вопросы национальной политики и пролетарского интернационализма : сборник / В. И. Ленин. – Москва : Госполитиздат, 1959. – 191 с.
10. Майзель, Л. Десять лет борьбы и строительства / Майзель Л., Ю. Шаповалов. – М. : Центриздат народов СССР. – Харьков. – Минск : 1930. – 45 с.
11. Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 4-п. – Воп. 1. – Спр. 5013.
12. НАРБ. – Ф. 4-п. – Воп. 1. – Спр. 5475.
13. НАРБ. – Ф. 4-п. – Воп. 1. – Спр. 5606.
14. НАРБ. – Ф. 4-п. – Воп. 1. – Спр. 6099.
15. НАРБ. – Ф. 4-п. – Воп. 1. – Спр. 6343.
16. НАРБ. – Ф. 4-п. – Воп. 1. – Спр. 7747.
17. НАРБ. – Ф. 265. – Воп. 1. – Спр. 2944.
18. НАРБ. – Ф. 701. – Воп. 1. – Спр. 100.
19. НАРБ. – Ф. 701. – Воп. 1. – Спр. 103.
20. Национальное образование в России: концепции, взгляды, мнения, 1905–1938 гг. : Сб. док. : в 2-х ч. – М. : ИНПО, 2002. – Ч. 2. – 312 с.
21. Пастанова Народнага камісарыяту Юстыцыі БССР // Бюлетэнь Народных Камісарыятаў і Цэнтральных устаноў Беларускай ССР. – 1932. – № 5. – С. 4.

22. Печать СССР в 1928, 1933 и 1934 гг. – Москва : Крест. газета, 1936. – 96 с.
23. Работа советаў Полаччыны // Саветы Беларусі. – 1930. – № 4. – С. 39–41.
24. Рэзальюцыі Кастрычніцкага Пленуму ЦК КП(б)Б. – Менск : БДВ, 1930. – 33 с.
25. Сталин, И. В. Марксизм и национально-колониальный вопрос / И. В. Сталин. – Москва : Партиздат ЦК ВКП(б), 1937. – 232 с.
26. Сталін, І. В. Марксізм і нацыянальнае пытанне / І. В. Сталін. – Менск : ДВБ, 1934. – 72 с.
27. Трынаццаты з'езд Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі. Стэн. справаздача 30 мая – 12 чэрв. 1930 г. – Менск : БДВ, 1931. – 830 с.
28. Чарнушэвіч, А. Беларускі контррэвалюцыйны нацыянал-дэмакратызм / А. Чарнушэвіч. – Менск : БДВ, 1931. – 47 с.
29. Чарнецкі, Я. Перабудоваць работу, забяспечыць тэмпы / Я. Чарнецкі // Камуністычнае выхаваньне. – 1930. – № 2. – С. 25–39.

ВОПРОСЫ РЕСТИТУЦИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

Н. В. Барабаш,

*кандидат исторических наук, доцент, доцент
кафедры истории Беларуси и славянских народов
УО «Белорусский государственный педагогический
университет имени Максима Танка»*

Проблема реституции культурных ценностей (лат. «restitutio» – возврат, возмещение) – одна из актуальных проблем современной исторической науки. Для Беларуси ее актуальность обусловлена необходимостью возвращения в страну утраченных в разное время культурных ценностей. Вместе с тем, комплексных научных исследований по проблеме реституции в Республике Беларусь не проводилось. Некоторых аспектов этой широкой и многогранной проблемы касались А. Мальдис, Т. И. Рощина, А. А. Гужаловский, А. Ф. Шумейко, вопросы международной и внутригосударственной защиты белорусских культурных ценностей исследовались И. Мартыненко, Э. Король и др.

Значимость и масштабность утраченных в годы Великой Отечественной войны памятников истории и культуры определили интерес как российских, так и белорусских исследователей к этой проблеме. Важно отметить, что до недавнего времени изучение данной темы было обусловлено отсутствием полных и точных сведений о масштабах потерь художественных ценностей БССР в годы войны. Документы Чрезвычайной государственной комиссии по учету злодеяний немецких фашистов, созданной в 1942 г., давали только общее представление об колоссальных утратах в масштабах всей страны, но несли информации о качественном характере белорусских потерь.

1990-е гг. характеризуются повышенным интересом к проблеме утраченных ценностей, что обусловлено активизацией реституционных процессов после изменения политической карты Европы. Именно в этот период увидел свет целый ряд научных публикаций, затрагивающих различные аспекты данной проблемы.

Важный вклад в изучение данной проблемы внесли российские ученые-историки В. В. Есипов [1], Н. Е. Пуховская [2]. В своих исследованиях ученые сосредоточили внимание на концептуальных вопросах политики национал-социалистов в отношении культуры Германии. Используя архивные материалы ими была освещена деятельность нацистских спецподразделений по разграблению и расхищению культурных ценностей.

Государственная политика СССР, направленная на сохранение историко-культурного наследия в военные годы, а также роль Советской Военной Администрации в Германии в реализации программы возмещения ущерба, нанесенного Германией культурно-историческому наследию СССР, были изучены и проанализированы в работе С. Г. Горшенина [3].

В монографии Л. В. Максаковой «Спасение культурных ценностей в годы Великой Отечественной войны» рассмотрены различные аспекты спасения художественных ценностей в военные годы, при этом значительное место отводится рассмотрению организации эвакуации культурных ценностей [4]. Но вместе с тем отсутствие архивных документов не позволило автору представить материалы о деятельности штаба А. Розенберга и батальона Кюнсберга, имеющих непосредственное отношение к разграблению культурных ценностей на территории СССР.